

Հետազոտական աշխատանք

Գործնական աշխատանքների կազմակերպումը մայրենիի դասերին

Համար 31 հիմնական դպրոցի ուսուցիչ՝ Ա. Գրիգորյան

Ղեկավար՝ Ե.Ջիլավյան

Երևան 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն _____	3
Տարրական դասարաննրում գործնական աշխատանքների կազմակերպումը մայրենիի դասերին _____	5
Եզրակացություն _____	18
Գրականության ցանկ _____	19

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մայրենի լեզվի դասավանդումը յուրահատուկ բնույթ ունի հատկապես տարրական դպրոցում: Հայերենի դասընթացը ոչ միայն բուն լեզվական, այլև ճանաչողական արժեք ունեցող գիտելիքների հաղորդման հիմնական միջոց է: Հետևաբար՝ ընթերցանության նյութերը սովորողների լեզվաքերականական ու գրական ճաշակի զարգացման հետ միասին պետք է ապահովեն նաև բնության, մարդու և հասարակական կյանքի մասին տվյալ տարիքին ու կրթական մակարդակին համապատասխան գործնական ու մատչելի գիտելիքների ձեռքբերում:

Գործնական աշխատանքները նպաստում են խորացնելու կրտսեր դպրոցականների գիտելիքները, զարգացնում նրանց ճանաչողական ակտիվությունը: Պատկերավոր ասած՝ մեզ շրջապատող աշխարհը ստեղծագործական լաբարատորիա է, որտեղ ընթանում է ճանաչողական գործընթացը: Աշակերտների գործնական աշխատանքը մայրենիից մի ոլորտ է, որտեղ շաղկապվում են գիտելիքն ու կարողությունը, տեսությունն ու պրակտիկան:

Անժխտելի է, որ ճանաչողության հիմքը պրակտիկան է: Ուստի, աշակերտներին պետք է հասանելի դարձնել այն, որ տեսական հետազոտությունները կատարվում են ոչ միայն հանուն գիտության, այլև հանուն պրակտիկ գործունեության զարգացման, հանուն մարդկանց կենսապայմանների ապահովման և բարելավման: Աշակերտին պետք է հասանելի դարձնել տեսական հասկացությունների իմացության կարևորությունն ու նշանակությունը մարդու պրակտիկ գործունեության մեջ: Նա պետք է հասկանա, թե որքան կարևոր է ձեռք բերած տեսական գիտելիքները կյանքում հանդիպող առօրյա իրադրություններում կիրառել կարողանալը: Աշակերտների մեջ գործնական կարողության առկայությունը նրանց իսկ կրթվածոթյան որակի հիմնական և գլխավոր ցուցանիշն է լինելու ողջ կյանքում: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է, որ ուսուցիչը ուսումնական գործընթացը կազմակերպելիս և իրականացնելիս հիմնական շեշտը դնի աշակերտների մեջ գործնական կարողությունների ձևավորման և զարգացման հարցերի վրա: Հենց այս տեսանկյունից է, որ արժևորվում է գործնական աշխատանքի դերը՝ ոչ միայն որպես տեսական նյութի ամրապնդման միջոցի, այլև որպես սովորածը գործնականում կիրառելու հնարավորություն: Կոնկրետ խնդիրներով ու բովանդակությամբ

պայմանավորված, գործնական աշխատանքները կարող են իրականացվել ինչպես դասերի ժամանակ, այնպես էլ դասերից դուրս:

Գործնական աշխատանքը նպաստում է նաև ,որ աշակերտը կարողանա մտածել կարդացածի շուրջը, առանձնացնել գլխավորը երկրորդականից, կատարել ինքնուրույն մտահանգումներ: Այսինքն՝ տեսական գիտելիքի գործնական կիրառումն է ստեղծագործական մոտեցմամբ: Գործնական աշխատանքի ճիշտ կազմակերպումը անցկացումը <<Մայրենի>> առարկայից կարևոր է նաև այն պատճառով, որ այն ձևավորող գնահատման ձևերից մեկն է:

Գործնական աշխատանքների ընթացքում պետք է իրականացվեն այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են գիտելիքների որոնումը, դրանց իմաստավորումը, ամրապնդումը, կարողությունների և հմտությունների ձևավորումը և զարգացումը, գիտելիքների ընդհանրացումը և համակարգումը: Որպես մանկավարժական երևույթ՝ գործնական աշխատանքը մի կողմից ուսումնական առաջադրանք է, այսինքն՝ այն, ինչ պետք է անի աշակերտը, մյուս կողմից՝ այդ առաջադրանքի կատարման ընթացքում համապատասխան գործունեության՝ հիշողության, մտածողության, ստեղծագործական երևակայության դրսևորման ձև, որն արդյունքում աշակերտներին տալիս է միանգամայն նոր, նախկինում նրան անծանոթ գիտելիքներ, կամ էլ արդեն ունեցած գիտելիքների խորացում:

ՏԱՐԲԱԿԱՆ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ «ՄԱՅՐԵՆԻ» ԱՌԱՐԿԱՅԻՑ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎՈՂ
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Կրթական չափորոշային պահանջներից բխող հետևությունն այն է, որ այսօր անհրաժեշտություն է առաջանում որոնելու կրթական գործընթացի կազմակերպման համապատասխան միջոցներ և ձևեր, որոնց օգնությամբ կարելի կլինի իրագործել աշակերտների ինքնուրույն ստեղծագործական աշխատանքները:

Գործնական աշխատանքը սովորողների կողմից կատարվող այն աշխատանքն է, որը վերաբերվում է նրա կողմից ձեռք բերված գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների գործնական կիրառությաուններին:

Գործնական աշխատանքների ընթացքում պետք է իրականացվեն այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են գիտելիքների որոնումը, դրանց իմաստավորումը, ամրապնդումը, կարողությունների և հմտությունների ձևավորումը և զարգացումը, գիտելիքների ընդհանրացումը և համակարգումը:

Գործնական աշխատանքների սահմանները շատ ընդարձակ են և իրենց մեջ ներառում են նաև աշակերտների կողմից կատարվող հետազոտական աշխատանքներն ու նախագծային գործունեությունը: Գործնական աշխատանքը անցկացվում է և ստուգման, և ուսուցանող նպատակով:

Հանրակրթության դերը մեծ մասամբ պայմանավորված է նրա գործնական- կիրառական նշանակությամբ: Ժամանակակից պայմաններում ուսուցման կարևոր նպատակներից է աշակերտին սովորեցնել ձեռք բերած գիտելիքներն ու կարողությունները կիրառել կյանքում հանդիպող տարբեր գործնական խնդիրներ լուծելիս:

Գործնական անվանենք սովորողների կողմից կատարվող այն աշխատանքները, որոնք վերաբերվում են նրանց ձեռք բերած գիտելիքների կարողությունների և հմտությունների գործնական կիրառություններին/ենթադրվում է նաև չափիչ սարքերի կամ համակարգչի կիրառություն/:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
ՈՒՍՈՒՅԻՉԸ ՊԵՏՔ Է՝

. նախապատրաստական աշխատանք տանի աշակերտների հետ, որպեսզի նրանք ոչ միայն իմանան տեսական այն նյութը որի հիման վրա պետք է կատարեն գործնական աշխատանքը, այլև ծանոթ լինեն այն իրականացնելու հնարներին և միջոցներին,

. ապահովի աշակերտներին գործնական աշխատանքն իրականացնելու համար անհրաժեշտ միջոցներով/ուսումնական օժանդակ նյութ, մոդելներ, գործիքներ, սարքեր և այլն/

. վերահսկի աշխատանքի կատարման ընթացքը, անհրաժեշտության դեպքում ինքը ևս ներգրավվի այդ աշխատանքում,

. վերլուծի և գնահատի կատարված աշխատանքը:

Գործնական աշխատանքները լինում են՝ անհատական և խմբային:

Գործնական աշխատանքները կատարվում են դասարանում, տանը և համայնքում:

Արդյունքները կարող են ներկայացվել բանավոր և գրավոր:

Ըստ անցկացման ժամանակի լինում են՝ կարճատև և երկարատև:

Ըստ թեմայի լինում է՝ առարկայական և ազատ:

Գործնական աշխատանքը կարող է գնահատվել ինչպես միավորային, այնպես է ոչ միավորային ձևերով:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1. ձևավորել և զարգացնել սոցիալական հմտություններ,
2. մատուցել կիրառման համար ամհրաժեշտ տեսական և գործնական նյութ,
3. նպաստել անհատի ինքնադրսևորմանը, կենսագործունեությանը և կրթության շարունակականության ապահովմանն ուղղված հմտությունների զարգացմանը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ՄԱՅՐԵՆԻԻՑ

Սովորողներին ներկայացվող չափորոշային և ծրագրային պահանջների համաձայն՝ նախատեսվում են տարբեր բնույթի ու տիպի գործնական աշխատանքներ.

- . պատմության գծապատկերի կազմում՝ նախադասությունների համար գույնային բաժանումներով,
- . բառերի, վանկերի կազմության գծապատկերներ,
- . դասանյութի մասերին համապատասխան բովանդակային կառուցվածքի գծակարգ,
- . տեքստի սխալների ուղղում, խառնված հերթականության շտկում,
- . գործնական գրություններ՝ նամակ, հասցե, հայտարարություն,
- . գովազդային վահանակ, դասարանական թերթի ստեղծում և ձևավորելու աշխատանքներ,
- . տեքստի նկարագարում,
- . հեքիաթների հորինում, ինքնաշեն գրքերի նկարագարում,
- . զանազան տեղեկատվական աղբյուրներից/ բառարաններ, մանկական հանրագիտարաններ, ուսումնական ձեռնարկներ/ որոնել, գտնել տեղեկություններ առաջադրված հարցերին պատասխանելու համար/:
- . պաստառի ձևավորումը,
- . տեսահոլովակ ինկարահանումը, դիտումը, քննարկումը,
- . երգի միջոցով ուսումնառությունը,
- . դերախաղը, փորձը,

.քարտեզների ուսումնասիրումը և ստեղծումը,

.հետազոտական աշխատանքը, նախագիծը, դեպքերի ուսումնասիրությունը,

.բանավեճը, էքսկուրսիաները,

.սահիկաշարի պատրաստումը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

.ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ_սովորողին ծանոթ իրավիճակում գիտելիների

վերարտադրում՝ ըստ օրինակի:

.ՄԱՍԱՄԲ ՈՐՈՆՈՂԱԿԱՆ_գիտիլիքների և հմտությունների կիրառում սովորողին անծանոթ կամ փոփոխված պայմաններում:

.ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ-խնդրի վերաբերյալ սովորողի կողմից ինքնուրույն լուծման առաջադրում:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ-ՎԵՐՋՆԱՐԴՅՈՒՆՔ-ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՊԸ

.Գործնական աշխատանքներ իրականացվում են ուսումնական բոլոր առարկաներից և ուսուցման գործընթացի բոլոր փուլերում պայմանավորված յուրաքանչյուր առարկայի առանձնահատկություններով:

.Գործնական աշխատանքը պետք է համապատասխանի ուսումնական ծրագրով նախատեսված վերջնարդյունքներով, առաջադրանքը՝ նպաստի կարողունակությունների զարգացմանը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱԿԱՆՈՒՄ

Դպրոցական ուսումնառության հենց առաջին օրերից սկսած՝ կարևոր է, որ երեխան դառնա ուսումնական գործընթացի ակտիվ մասնակիցը: Որպես կանոն՝ ուսման նկատմամբ անտարբեր երեխաները սովորում են շատ ավելի վատ, քան կարող են, և, հակառակը, հետաքրքրասեր, հարցասեր երեխաները սովորում են շատ ավելի հեշտ և արագորեն են յուրացնում գիտելիքները:

Մա է պատճառը,որ երեխայի գործնական աշխատանք կատարելուն նախապատրաստելը ,նրան համապատասխան կարողություններն հմտություններ ուսուցանելը առաջին դասարանում դասավանդող ուսուցչի կարևորագույն խնդիրն է:Ուսուցչի աշխատանքը պետք է նպատակաուղղված լինի սովորողների գործնական կարողությունների զարգացմանը՝ որպես ճանաչողական հետաքրքրության զարգացմանը և ուսումնական գործունեության նկատմամբ դրդապատճառների ստեղծման միջոց:

Այդ նպատակաուղղված աշխատանքի ընթացքում լուծվում են հետևյալ խնդիրները.

.ճանաչողական գործընթացների

զարգացում(երևակայություն,ընկալում,հիշողություն),մտածական գործընթացների զարգացում(համեմատում,վերլուծություն և գլխավորի առանձնացում,նյութի ամփոփում և համակարգում,հակասությունները տեսնելու կարողություն և այլն),

.հետազոտական կարողությունների ձևավորում և զարգացում.տեսնել անսովորը,ձևակերպել խնդիրը,ապացուցել գազափարը,ձևավորել հետազոտական աշխատանքի արդյունքները,

.ինքնակրթության կարողությունների ձևավորում,այսինքն՝ակտիվ ճանաչողական գործունեության հնարների ձևավորում ,

.սովորողների գրավոր և բանավոր խոսքի զարգացում,

.համագործակցային և հաղորդակցական կարողությունների զարգացում,

Ի դասարանը գործնական կարողությունների զարգացման առաջին փուլն է: Գործնական աշխատանքն այս դասարանում կրում է սոսկ ուսուցող բնույթ:Այս փուլում աշխատանքը հիմնականում նպատակաուղղված է երևակայության, ստեղծագործական մտածողության,դիտարկման,հարցեր տալու կարողությունների զարգացմանը,որն էլ իր հերթին նպաստում է գործնական կարողությունների զարգացմանը: Հնարավոր չէ ձևավորել գործնական կարողություններ առանց երեխաների երևակայության և ստեղծագործական մտածողության զարգացման,որովհետև երևակայությունը կերպարի կամ գաղափարի ձևով նորի ստեղծման հոգեկան գործընթաց է: Հատկապես այդ գործընթացն է մարդուն դուրս բերում իրականության սահմաններից և հնարավորություն է ընձեռում կողմնորոշվելու տարբեր իրավիճակներում՝ կանխատեսելու արդյունքները:

Ահա որոշ վարժություններ, որոնք նպաստում են երևակայության և ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը:

Վարժությունների մի խումբը նպաստում է սեփական կարծիքը փոխելու, իրերն ու երևույթները տարբեր տեսանկյուններից դիտարկելու կարողությունների զարգացմանը, ինչն էլ իր հերթին, գործնական աշխատանքն արդյունավետ կատարելու հնարավորություն է ընձեռում:

Կարելի է հանձնար հետևյալ առաջադրանքներով վարժությունները.

.շարունակի անավարտ պատմվածքը, հեքիաթը,

.հորինի քառյակ պատմվածք որևէ հերոսի անունից, <<Չարի վերջ >> _ Կկու.

.նկարագրի քո երևակայական կյանքի մեկ օրը կամ օգտագործելով հետևյալ վերջաբանը՝ <<և նապաստակը մուշ- մուշ քնեց արջի թաթերի մեջ>>,

.որոշի, թե որքան գործողություններ կարելի է կատարել որևէ առարկայի հետ,

.որևէ առարկայի համար անվանի որքան հնարավոր է շատ հատկանիշներ,

.եկեք միասին մտածենք, թե ինչու ամռանը սարերի վրայի ձյունը չի հալվում,

.ինչու են երեխաները սիրում խաղալ համակարգչային խաղեր,

Կատարելով ենթադրություններ՝ երեխաները պետք է սովորաբար իրենց խոսքում կիրառեն հետևյալ բառերը. ենթադրենք, ասենք թե, հնարավոր է, կարող է լինել:

Կարևոր կարողություն է նաև հարցեր առաջ քաշելու կարողությունը: Չէ որ յուրաքանչյուր ճանաչողական գործընթաց սկսվում է հարցադրումներից: Այդ նպատակով տրվում են մարդկանց, կենդանիների պատկերներով նկարներ, և երեխաներին առաջարկվում է պատասխանել տրված հարցերին: Կամ տրվում է առաջադրանք.

.Ինչ հարցեր կօգնեն քեզ նոր տեղեկություններ իմանալու տրված առարկայի մասին:

Գործնական վարժությունները ճանաչողական- հետազոտական և ստեղծագործական գործընթացների սկիզբն են: Գործնական առաջադրանքներն իրենց մեջ ներառում են ճանաչողական գործընթացներ՝ սկսելով ընկալման, մտապահման, իմաստավորման

գործողություններից և ավարտելով տրամաբանական ու ստեղծագործական գործընթացներով:

Առաջին դասարանից սկսած անհրաժեշտ է սովորողներին վարժեցնել հետազոտական գործունեության հետևյալ ձևերին.

.մտածել ինքնուրույն,

.հարցնել մեկ ուրիշից,

.կարդալ գրքերում,

.տեղեկություն ստանալ համացանցից ,

.դիտարկումներ կատարել.

.փորձեր անցկացնել,

.հարցնել համապատասխան մասնագետներից:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ ՄԱՅՐԵՆԻՒՑ ԵՐԿՐՈՐԴԻՑ ՉՈՐՈՐԴ

ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

II դասարանից սկսած՝ արդեն կարելի է առաջադրել գործնական աշխատանքներ, որոնք կառուցված կլինեն մի շարք գործնական վարժություններից: Գործնական աշխատանքը ենթադրում է այնպիսի աշխատանք, որի կատարման ընթացքում աշակերտը հայտնվում է իր համար ոչ սովորական իրավիճակում, որտեղ անհրաժեշտ է հնարամտություն, ստեղծագործական մոտեցում, որպեսզի լուծի իր առջև դրված խնդիրը: Ընդ որում՝ գործնական աշխատանքը պետք է կազմված լինի այնպիսի աշխատանք, որի ընթացքում աշակերտը հայտնվում է իր համար ոչ սովորական իրավիճակում, որտեղ անհրաժեշտ է հնարամտություն, ստեղծագործական մոտեցում, որպեսզի լուծի իր առջև դրված խնդիրը: Ընդ որում՝ գործնական աշխատանքը պետք է կազմված լինի այնպիսի առաջադրանքներից, որոնք հնարավոր չէ կատարել առանց ուսուցիչական նյութի լավ իմացության:

Այսինքն՝ գործնական աշխատանքը ուսումնական գործընթացում յուրացված գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների կիրառումն է:

Գործնական աշխատանքը ենթադրում է նախաձեռնություն ցուցաբերելու ցանկություն, կարողություն և հնարավորություն, ոչ ստանդարտ մտածողություն, ստեղծագործական մտածողություն, ինքնուրույն որոշում կայացնելու, անհրաժեշտ տեղեկատվություն որոնելու պարտականություն:

Այս դասարաններում գործնական աշխատանքները նպաստում են ոչ միայն յուրացրած գիտելիքների գործնական կիրառման կարողությունների զարգացմանը, այլև դպրոցականների այնպիսի մտածողական գործընթացների զարգացմանը, ինչպիսիք են՝

1. դասակարգումը,
2. ամփոփումը,
3. տարբեր հնարավոր որոշումների ընտրությունը,
4. իր աշխատանքի գործողությունների ծրագրի կազմումը,
5. մինչև այն իրը կամ երևույթը տարբեր տեսանկյուններից դիտարկումը,
6. տարբեր իրերի կամ երևույթների համեմատումը,
7. ինքնաստուգումը:

Գործնական աշխատանքների արդյունավետ իրականացումը կախված է մտածողության այս գործընթացների ճշգրիտ կազմակերպումից:

Գործնական աշխատանքների կատարման ընթացքում անհրաժեշտ է պահպանել հետևյալ կանոնները.

1. Ցանկացած գործնական աշխատանք պետք է ունենա կոնկրետ նպատակ:
2. Գործնական աշխատանքի ընթացքում երեխաները պետք է կարողանան կիրառել իրենց մինչև այդ յուրացրած գիտելիքներն ու կարողությունները:
3. Յուրաքանչյուր աշակերտ պետք է իմանա կատարման ընթացքը և պետք է յուրացնի ինքնուրույն գործելու հնարքները:
4. Գործնական աշխատանքը պետք է համապատասխանի սովորողների կարողություններին:

5. Գործնական աշխատանքի ընթացքում ստացած արդյունքները կամ եզրահանգումները պետք է կիրառվեն ուսումնական գործընթացում:

6. Անհրաժեշտ է ապահովել տարբեր տեսակի գործնական վարժությունների համադրումը:

7. Գործնական աշխատանքի բովանդակությունն ու քայլաշարը պետք է հետաքրքրություն առաջացնեն:

8. Գործնական աշխատանքը պետք է ապահովի սովորողների ճանաչողական տրամաբանական կարողությունների զարգացումը:

9. Գործնական աշխատանքի բոլոր տեսակները պետք է ապահովեն ինքնուրույն ճանաչողական գործնեություն ծավալելու կարողությունը:

Երկրորդից չորրորդ դասարաններում, բացի ուսուցանող նպատակով տրված գործնական աշխատանքներից, տրվում են նաև միավորայի գնահատմամբ գործնական աշխատանքներ(յուրաքանչյուր կիսամյակում մեկ գործնական աշխատանք):

Այդ գործնական աշխատանքների գնահատումն իրականացվում է՝ աշակերտի հավաքած միավորների քանակն արտահայտելով 10- միավորային գնահատանիշերով:

Կրտսեր դպրոցականներին մայրենիից տրվող գործնական աշխատանքները մեծ հաշվով կարելի է անվանել ստեղծագործական- հետազոտական աշխատանքներ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով՝ տարրական դասարաններում կիրառելով գործնական աշխատանք բաղադրիչը ձևավորում ենք այնպիսի կարողություններ և հմտություններ, որոնք վերառարկայական են և պետք են աշակերտին ողջ կյանքի ընթացքում:

Մասնավորապես՝ սովորողները՝

- . զարգացնում են իրենց աշխարհաճանաչողական գիտելիքները,
- . ձեռք են բերում սոցիալական հմտություններ,
- . իրենց աշխատանքներում դիտարկում են տեսականի և գործնականի կապը,
- . ինքնադրսևորվում են, ինքնակազմակերպվում են,
- . ուսուցանվող առարկան դառնում է նրանց համար ավելի հետաքրքիր,
- . լինում են մոտիվացված, քանի որ ամեն ինչ անում են իրեց նախասիրությունների շրջանակում և ներգրավված են համընդհանուր ուսումնական գործունեության մեջ:

1. Կ. Թորոսյան, Կ. Չիբուխյան «Գործնական աշխատանքներ մայրենիից», «Զանգակ» հրատարակչություն, 2017թ.
2. Կ. Թորոսյան, Կ. Չիբուխյան «50 հարց ու պատասխան տարրական դասարանների ուսուցիչների համար»։ Մաս I, «Զանգակ» հրատարակչություն, 2013թ.
3. Горностаева З.Я “Проблема самостоятельной познавательной деятельности”//Открыт. Школа – 1998 - №2.